

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ У СИСТЕМІ СУДОВОЇ ВЛАДИ: РОЛЬ ТА ПОВНОВАЖЕННЯ

Процеси демократичної трансформації та правового розвитку сучасної України нерозривно пов'язані із розбудовою ефективного механізму стримувань і противаг. У цьому контексті особливе місце належить органам конституційної юрисдикції, які виступають гарантами стабільності конституційного ладу та захисниками фундаментальних прав і свобод людини. Після масштабної конституційної реформи 2016 року в частині правосуддя та прийняття Закону України «Про Конституційний Суд України» у 2017 році, статус, роль та повноваження Конституційного Суду України (далі — КСУ) зазнали системної модернізації. Попри це, теоретичні дискусії щодо визначення точного інституційного місця КСУ в архітектурі державної влади, природи його рішень та ефективності процесуальних інструментів, зокрема інституту конституційної скарги, залишаються надзвичайно актуальними для вітчизняної юридичної науки та практики.

Тривалий час у радянській, а згодом і в ранній українській правовій доктрині точилися суперечки навколо питання: чи є орган конституційного контролю елементом загальної судової системи? Конституційні зміни 2016 року поставили крапку в цьому питанні на рівні структури тексту Основного Закону. Раніше питання судочинства та конституційного контролю перебували в одному розділі. Тепер Розділ VIII «Правосуддя» регулює виключно діяльність судів загальної юрисдикції на чолі з Верховним Судом, тоді як діяльність КСУ винесена в окремий автономний Розділ XII.

Згідно зі статтею 147 Конституції України, КСУ є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні. Проте, попри організаційну та функціональну відокремленість від системи судів загальної юрисдикції, за

своєю правовою природою КСУ невіддільний від судової гілки влади. Це підтверджується такими характеристиками:

Методологія діяльності. Суд здійснює розгляд справ у формі конституційного судочинства, яке базується на класичних судових принципах: змагальності, гласності, обґрунтованості та колегіальності.

Статус суддів. Вимоги до суддів КСУ, їхні гарантії незалежності, недоторканності та матеріального забезпечення значною мірою уніфіковані зі статусом суддів Верховного Суду.

Правова природа актів. Рішення КСУ є остаточними, не підлягають оскарженню та мають обов'язковий характер на всій території держави, що є ознакою найвищої судової сили.

У системі стримувань і противаг КСУ традиційно виконує роль «негативного законодавця» (концепція, сформульована видатним австрійським юристом Гансом Кельзенем). На відміну від Верховної Ради, Суд не створює нових нормативно-правових актів, але має ексклюзивне право анулювати, вилучати з правового поля ті закони чи їх окремі положення, які порушують архітектуру Основного Закону. Таким чином, він урівноважує законодавчу та виконавчу гілки влади, не дозволяючи політичній більшості в парламенті виходити за межі конституційного поля.

Коло повноважень КСУ суворо лімітоване статтями 150 та 151 Конституції України. Цей перелік є вичерпним, що унеможливорює розширення функцій суду звичайними законами і захищає державу від узурпації влади самим органом юрисдикції.

Сучасну систему повноважень КСУ можна класифікувати за кількома ключовими векторами:

Наступний конституційний контроль. Це перевірка на відповідність Конституції вже чинних законів України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, а також правових актів Верховної Ради України. У разі визнання їх неконституційними, такі акти втрачають чинність з дня ухвалення рішення Судом (або в окремо визначений Судом строк).

Попередній (превентивний) конституційний контроль. Цей інструмент спрямований на відсікання потенційних порушень ще до набуття актом чинності. Він є обов'язковим для:

Законопроектів про внесення змін до Конституції України (перевірка на дотримання вимог статей 157 і 158 щодо неможливості скасування чи обмеження прав людини або зміни ладу в умовах воєнного стану);

Чинних міжнародних договорів України, які вносяться до парламенту для надання згоди на їх обов'язковість (ратифікацію).

Офіційне тлумачення Конституції України. Ця функція забезпечує єдність і монолітність правового простору держави. Роль тлумачення полягає у розкритті глибинного змісту та духу конституційних норм, що усуває правову невизначеність і суперечності у практиці їх застосування. Слід підкреслити, що внаслідок реформи 2016 року КСУ був позбавлений права тлумачити звичайні закони України. Це рішення було логічним, оскільки функція забезпечення єдиного застосування законів тепер повністю покладена на Верховний Суд.

Найбільш революційною зміною у функціоналі Суду за роки незалежності стало впровадження інституту конституційної скарги. Це кардинально змінило філософію діяльності КСУ, перетворивши його з органу, який вирішував переважно «спори між інститутами влади», на дієвий інструмент прямого захисту прав конкретної людини.

Суть цього інституту полягає в тому, що фізична або юридична особа (приватного права) може звернутися до КСУ з клопотанням перевірити на відповідність Конституції закон України, який був застосований в остаточному судовому рішенні у її справі. Для подання такої скарги мають бути виконані дві ключові умови:

Вичерпано всі інші внутрішньодержавні засоби судового захисту (справа пройшла першу, апеляційну та касаційну інстанції в судах загальної юрисдикції);

З дня набрання законної сили остаточним судовим рішенням минуло не більше трьох місяців.

Завдяки цьому інструменту громадяни отримали можливість безпосередньо впливати на очищення законодавства від дискримінаційних чи антигуманних норм. Водночас конституційна скарга в Україні побудована за так званою «нормативною моделлю» — Суд оцінює виключно якість самого закону, а не законність чи справедливість рішення судів загальної юрисдикції. Якщо закон визнається неконституційним, це є підставою для перегляду справи заявника судом загальної юрисдикції з урахуванням висновків КСУ.

Попри прогресивний характер реформ, функціонування КСУ стикається з низкою хронічних та нових викликів:

Проблема політизації та кадрового відбору. Історично процедура формування Суду (паритетний розподіл: по 6 суддів від Президента, Парламенту та З'їзду суддів) несла ризики політичного впливу. Ключовим кроком на шляху подолання цієї проблеми стало законодавче впровадження Дорадчої групи експертів (ДГЕ) за участю міжнародних фахівців. ДГЕ здійснює прозору оцінку високих моральних якостей та рівня компетентності кандидатів, що мінімізує політичний протекціонізм.

Проблема виконання рішень. Оскільки рішення КСУ про неконституційність норми автоматично скасовує її, у законодавчому полі часто виникає «правовий вакуум». Обов'язок щодо його заповнення лежить на Верховній Раді. Проте на практиці парламент нерідко зволікає з ухваленням нових норм на заміну скасованих, що призводить до тривалої невизначеності (наприклад, у сферах соціального захисту чи антикорупційного законодавства).

Взаємодія з Верховним Судом. Іноді виникає прихована юрисдикційна конкуренція між Верховним Судом, як вищим органом у системі правосуддя, та Конституційним Судом. Важливо, щоб КСУ не перебирав на себе роль «суперкасаційної інстанції», переглядаючи фактичні обставини кримінальних

чи цивільних справ, а залишався виключно в межах оцінки абстрактного права та конституційних доктрин.

Конституційний Суд України посідає унікальне та незамінне місце у державному механізмі. Формально перебуваючи поза класичною триланковою системою судоустрою, він є найвищим судовим арбітром і правовим щитом держави. Еволюція його повноважень, зокрема через призму впровадження конституційної скарги та очищення від невластивих функцій, свідчить про наближення вітчизняної моделі до найкращих європейських стандартів. Подальше зміцнення автономії Суду, завершення реформи процедури добору суддів та підвищення виконавчої дисципліни щодо його рішень є базовими передумовами для утвердження верховенства права та успішної інтеграції України до європейського правового простору.

Перелік використаних джерел

1. Барабаш Ю. Г. Інститут конституційної скарги в Україні: перші підсумки та перспективи розвитку. *Вісник Академії правових наук України*. 2023. Т. 30, № 2. С. 45–59.

2. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР : в редакції від 01.01.2024 р. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

3. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13 лип. 2017 р. № 2136-VIII : зі змінами та доповн. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19>

4. Скрипнюк О. В. Конституційний Суд України в системі стримувань і противаг: проблеми модернізації та підвищення ефективності. *Право України*. 2022. № 4. С. 12–25.

5. Совгиря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України. Повний курс : навч. посіб. Київ : Юридична думка, 2023. 544 с.